

Prof. Dr. Erhan Aslanoğlu
Ekonomist, Dünya Gazetesi Yazarı

Ben bu güzel organizasyon için; Dünya Gazetesi ile Daha İyi Yargı Derneği'nin ortaklaşa sunumunda olmaktan ve bu sunuma davet almaktan çok mutluyum. Kısaca konu ile ilgili görüşlerimi biraz da Dünya Türkiye ekonomisi ile bağlantı kurarak özetlemeye çalışacağım.

Dünya'da tarihi bir dönem yaşıyoruz aslında Bu tarihi dönem iş dünyasının tabiri ile belki ekonomi tabiri ile işler bildiğimiz gibi hani işler bildiğimiz gibi denir. Aslında biraz ondan çıkıp farklı bir dünyaya gidiyor gibiyiz. İşler muhtemelen önümüzdeki süreçte bildiğimiz tarzda yürümeyecek. Birçok değişim bizi bekliyor. Bunun hukuka da yansımaları olacak, iş ilişkilerine de yansımaları olacak, uluslararası kuruluş ve uluslararası hukuka da birçok boyutu olacağını düşünüyorum. Biraz da o boyutuna da vurgu yapmaya çalışacağım için böyle bir başlık koydum.

Aslında biz daha iyi bir ekonomi istiyorsak, ekonomide sağlam bir yapıya sahip olmamız lazım. Güçlü bir yapı üzerine biz hep arzuladığımız; üretim, yatırım, istihdam, istikrar gibi bir çok ekonominin ana hedeflerine ulaşmaya yakınlaşabiliriz. Bir ekonomide ekonomik yapıyı neler belirler? denildiği zaman birçok unsur koyabiliriz ama böyle birkaç başlık altında toplamak gerekirse; ekonomiyi konuşuyorsak makro ekonomik dengeler. Burada birçok konu konuşulabilir.

Ama burada 3 tane denge önemlidir. Ekonomide tasarruf yatırım dengesi; ülkenin tasarrufları ne kadar yüksekse yatırıma o kadar kaynak ayırabilir. Büyümesi ilerlemesi için o kadar fırsat yaratabilir. İkincisi; makro ekonomik yapıda dengelerin oluşması, ülke büyük bütçe açığı vermiyorsa, artmıyorsa bu açık, cari açık dış açık artmıyorsa ve yeterli yatırımlar için tasarrufları varsa bu ortam ekonominin sağlıklı olması, daha az kırılgan olması için önemli bir zemin hazırlar. En önemli makro ekonomik sonuçlarından birisi de aslında enflasyonun düşük olmasıdır. Makro bu tür dengelerin; bütçe dengesi, cari denge ve tasarruf dengesini sağlayan bir ekonomide çok büyük olasılıkla daha düşük enflasyonun olduğu bir ekonomide olur. Globalleşme ve küreselleşme diyoruz oradaki gelişmelerden bağımsız bir ekonominin performansını beklemekte çok mümkün değil. O yüzden işin bir de bu boyutu var. Ben burada bu yapının belirleyenleri derken ve bu sıralamayı yaparken önem sırasına göre değil konu başlıkları olarak sıraladığımı vurgulamak istiyorum.

Konumuz açısından hukuksal yapıyı en başa koyabiliriz, bence orayı hak ediyor. Bir ülkede hukuksal yapı o ülke ekonomisinin performansı için o yapının oluşması için son derece önemli bir etmendir. Siyasal yapı, yani bu politikaların uygulanması, bu dengelerin sağlanması ve Ne kadar kırılgan? Ne kadar değil? Ne kadar güçlü? Bu yapı ne kadar demokratik değil? Bunlarda son derece önemli. Ve sosyal yapı; yani her ülkenin iş yapma biçimi farklılaşabilir, davranışları farklılaşabilir, etik değerleri farklılaşabilir ve buna göre de o ekonominin performansı ortaya çıkar.

Alman modeli diyoruz. Kore modeli diyoruz. Japon modeli diyoruz. Hepsinin bir farkı var ve iş yapma biçimleri farklılaşıyor ve bir adda alıyor. Ortak özellikleri de var ama farklılaşan noktaları da var. Biz, bu çerçevede Mehmet Bey zaten hukuksal kısmını oldukça detaylı bir şekilde anlatacaktır. Ben ama hukuk ekonomi bağlantısını kurmak için şöyle bir analiz de yapmak ve en azından bir giriş yapmak istiyorum. Bu bahsettiğimiz bu ekonomik yapıyı sağlayan faktörler güçlüyse burada o düşük enflasyonu sağlayan, istikrarı sağlayan, süreklilik ve sürdürülebilirliği

sağlayan bir yapı varsa burada yatırım yapmak ve burada bulunmak; içeriden dışarıdan yatırımcının, girişimcinin iş dünyasının da daha çok arzulanacağı bir şeydir.

Şimdi biz yatırım fonksiyon ve ekonomide yatırımı ne belirler diye baktığımızda aslında iki tane temel parametre söyleyebiliriz. Bir tanesi bunun faizdir. Diğeri de beklentilerdir. Faizler düştükçe yatırımlar artar. Çünkü normal koşullarda düşük faizde iş yapmak, üretim yapmak daha akıllıcadır. Hani parayı bankada tutup düşük bir getiri sağlayacağıma işte yüzde 3 veya yüzde 5 ayrıca yüzde 10 kar ediyorsam yeterli bir karsa buna motivasyonum artar. Normal koşullarda tabii. Biz bunu Türkiye’de çok tartışıyoruz ama yüksek enflasyonda faizlerde yüksek olur. Faizler yüksek olunca da üretim yatırımdan ekonomi faaliyet dışı gelire odaklanır. Firmalar götürüp parayı bankaya yatırırım bono alayım, tahvil alayım ve risk almadan çok fazla buna kafa yormadan normal koşullarda bu getiriyi elde etme imkânı da vardır. O yüzden yüksek enflasyon ortamı yüksek faiz ortamını getirir. Eninde sonunda ekonomi üretimden yatırımdan faaliyetten uzaklaştırır.

İkincisi beklentiler; Beklentileri ne belirler? Ekonomik yapı belirler. Biraz önce bahsettiğimiz noktalar; makro dengeler güçlüyse ekonominin dış dünya ilişkisi güçlüyse, hukuk yapısı güçlüyse, siyasi yapı kırılğan değilse, sosyal yapı bu işi destekleyen bir çerçevede ise yatırım artar. Eğer bir ülkede enflasyon düşük, faiz düşük ve beklentilerde ekonomik yapının gücü nedeni ile iyimser ve güçlüyse çok güçlü yatırım çekme, üretimini artırma, verimliliğini artırma,, istihdamını artırma olanağı da doğar. Enflasyon ve faiz yüksek olabilir ama beklentiler olumluysa, oluşacak yapının olumlu yönünde bir beklenti varsa yatırımlar yine artabilir. Yüksek faiz ortamında bir ülkede yatırım artar. Mesela 2000’lerin başı. Türkiye’de o kriz sonrası yüksek enflasyon var. Faiz 60,70,80,90 ama beklentiler pozitif tarafa döndüğü için reformlar yapılıyor, siyasi istikrar konusunda beklentiler olumlu, Avrupa Birliği ile müzakereler sürüyor, hukuk sisteminin daha güçlü olacağı referans noktaları oluşuyor. O zaman Türkiye’ye yatırımlar artmaya başladı. Faiz 80 90’dı ama yatırımlar güçlü bir şekilde artıyordu. O açıdan aslında her ikisi de düşük faiz, olumlu beklenti güçlü yapı, yatırımı en çok artırır. Ama faiz yüksek olsa bile beklenti iyiyse yatırım önemli oranda gelir.

Hukuk ekonomik yapı içerisinde devreye giriyor. Yatırım, üretim, istikrar, büyüme, kalkınma gibi orada hukuk var. Biraz önce bahsettiğimiz diğer faktörlerde var. Hepsi var aslında. Bu anlamda eğer yapı güçlüyse bütünüyle büyük oranda bu ekonomi düşük enflasyonlu bir ekonomide demektir. Enflasyon düştükçe bir firma için düşünelim; kar ne demektir? Toplam gelir, eksi toplam maliyet. Burada toplam gelir fiyat çarpı miktardır. Eksi maliyet. Yüksek enflasyonda firmaların fiyat artırma gücü yüksek olduğu için ve fiyat illüzyonu yanılsaması yüksek olduğu içinde çok yüksek kâr marjı fiyatlama eğilimi de devreye girebilir. Kimi firmalar çok çok iyi karlar elde edebilir. Kimileri zorlanabilir. Ama bu şu demek; firma fiyata yüklenme gücünü elde ettiği anda maliyeti düşürmeye çok odaklanamaz. İstemeyebilir de ve odaklanmaya enflasyon ortamında çok da vakti de olmayabilir. Ama enflasyon düştükçe bu yapı onu sağlar. Siz fiyatı arttıramayacaksanız kar elde etmek için iki şey kalıyor. Miktarı arttıracaksınız, müşterinizi arttıracaksanız, daha çok müşteriyi kendinize beğendirmeye çalışacaksınız yani rekabete gireceksiniz ve maliyetinizi düşürmeye çalışacaksınız. Maliyeti düşürmekte aslında bu verimliliği arttırmaktır.

Verimlilik nasıl artar? Teknolojiye yönelirsek artar. Yüksek teknoloji kullanırsak artar. Bu yüksek teknolojiyi kullanacak bir personelimiz, insan kaynağımız varsa artar. Bunun için eğitim gerekir. Eğitimli personel, sürekli eğitim buna imkân tanır. Kurumsallaşma sağlar. Kurumsallaşan yani yüksek enflasyonda siz ben nasıl verimli olacağım buna çok kafa yormanız gerekemeyebilir. Çok kurumsal olmamanız gerekemeyebilir. Bir aile şirketi orada çok da iyi kararları alabilir. Ama siz maliyeti düşürmeniz gerekiyorsa ofis tasarımını nasıl yapacağım? Hangi teknolojiyi

kullanacağım? Hangi eğitimi alacağım? Bunun için kurumsal bir yapı ve profesyonel bir yönetim, profesyonel bir organizasyona ihtiyaç var. O yüzden kurumsallaşma gerekir.

Ölçek, verimli olmak için maliyeti düşürmek için ölçeğin büyümesi gerekir. Daha büyük ölçekte üretim, daha rekabetçi olabilmek. Ve bütün bunları düşünebiliriz. Ben, teknolojiyi alayım, eğitilmiş personelimi olsun, kurumsallaşayım hepsi güzel ama bütün bunlar için iyi bir finansmanda sağlamak lazım. İyi bir bankacılık sistemi lazım.

Finansman olanağı lazım. Dolayısıyla bunları sağladığımız bir ortamda bunların hepsi ekonomik yapı ile ilintili.

Hukuk da bunun çok önemli bir parçası. Bunu sağladığımız zaman aslına bugünkü konumuzun başlığı "Büyüme, büyümeden kalkınmaya" hem büyüyoruz yatırımla hem de kalkınmaya daha fazla olanak sağlıyoruz. Çünkü kalkınma demek sadece büyüme demek değil. Kalkınma demek daha fazla okuma, yazma bilen nüfus demek. Sağlığa, eğitime daha fazla erişebilmek demek. Demokrasinin daha fazla gelişmesi demek. İşte bu verimliliği arttırmak için yaptığımız her çaba ve bu ortamda yaptığımız her adım aslında bunu da besleyen bir süreç. Büyüme ve kalkınma bu sağlam yapı bizi kısa dönemden çıkarır uzun döneme götürür. Sürdürülebilirliğin imkanını sağlar.

Yoksa yüksek enflasyonda büyüme mümkündür. Hızlı büyürsünüz. 3 yıl 5 yıl. Ama sonunda çok ciddi daralmalar krizler de sizi bekler. Bizim ülkemiz dahil yüksek enflasyon ülkelerinin sık sık yaşadığı bir durumdur. Yapı da sorun varsa sürdürülebilirlik pek mümkün değil. Kısa vadede büyüme mümkün ama orta ve uzun vadede çok mümkün değil. O yüzden aslında bu yapıda nasıl bir hukuksal yapı var Mehmet Bey bize bu konu da zaten yeterince eminim çok aydınlatıcı bir sunumla destek verecek, katkı sağlayacak. Ben, bir de şu konu da yani yapıyı belirleyen nasıl gidiyor?

Bu da önemli yapıyı belirleyen parametrelerinden birisi; onunla ilgili kısaca görüşlerimi paylaşmaya çalışacağım.

Şimdi biz dünya da iki başlık ayırdım aslında; Dünya Ekonomisinde Gündem ve bir de Dünya Ekonomisinde Görünüm. Dünya ekonomisinde bugün aslında Avrupa'nın enerji krizini konuşuyoruz. İşte kışı nasıl geçirecek. Çin de ki gelişmeleri konuşuyoruz. Yüzde 10 veya 15 arası çift büyüyen bir ekonominin yüzde 3 lere inmiş durumda. Küresel resesyon yakın mı? Ne kadar yakın? Bunu konuşuyoruz. Küresel enflasyon ciddi boyutlarda bunu konuşuyoruz. Burada Amerika'nın enflasyonu çok konuşuluyor. Çünkü Amerika merkez bankası FED'in ne yaptığı ve yapacağı herkesi çok yakından ilgilendiriyor. Çünkü Dünya Merkez Bankası, Dünya'nın en büyük ekonomisi, Dünya'nın rezerv parasının sahibi olduğu için ve şu anda bu Amerikan Merkez Bankası, Amerikan enflasyonu pek de istendiği gibi değil. Tam tersi gittiği için şu an da çok güçlü bir faiz arttırım sürecine girdi. Birçok ülke de Norveç'ten Güney Afrika'ya İsveç'ten İsviçre'ye İngiltere'den Japonya faiz arttırmasa bile bir müdahale ihtiyacı duyuyor. Bir yarış halinde. Amerika ile bu faiz farkını açmamak, kendi paralarının değerini çok kaybetmemek ve buradan enflasyonist bir dalga almamak için ve kendi enflasyonlarıyla da baş etmek için burada bir yarış var. Bu yarışa girmeyenlerde var. Ama bu yarış hemen hemen tüm Dünya'da yüzde 95 belki ülkelerin olduğu bir yarış belki merkez bankaları açısından. Biz girmeyenlerden birisiyiz şu anda. Dünya ekonomisindeki gündeme ilişkin birkaç cümle söylemek gerekirse aslında ben çok fazla grafik tablo var ama ben onlara girmeyeceğim. Zamanımızı da iyi kullanmak anlamında. Dünya ekonomisinde bütün öncü göstergeler önemli bir yavaşlamaya işaret ediyor. Ama aynı zamanda tarihi bir enflasyona da işaret ediyor. Amerika da şu anda 5,5 milyon işsiz var. Ama 11,2 milyon yeni açılmış iş var. Bir işsize iki iş düşüyor. Yani bu ne demek? Pazarlık gücü çok yüksek iş

gücünün. Ücret pazarlığı, ücrete baskı, enflasyon artınca ücret talebi. Bu sefer ücret artınca enflasyon. Enflasyon artınca yeni ücret. Çünkü gücü var. Grevler artıyor, talep artıyor..

Kötü bir şeydir ama sonuç talep enflasyonu devreye giriyor. Bu yüzden de Merkez Banları ve başta FED diyor ki; bu benim alanım artık. Ben petrolü etkileyemem, gıda fiyatını etkileyemem ama talebi etkileyebilirim. O yüzden artık faiz artacak diyor ve bu enflasyon 2 hedefine ulaşana kadar da arttıracam diyor. Geline nokta tam olarak bu. 8'i 2'ye indirecek. Enflasyon Amerika da 80'li yıllarda 15'e çıkmış ve o dönemin Merkez Bankası Başkanı Paul Walker faizleri %20'ye çıkarmış. O kadar büyük bir getiri. O dönemde Euro, Dolar paritesi yoktu. Mark vardı Frank vardı ama Euro'yu geriye götürebiliyoruz. Çünkü o Euro'nun içerisinde Mark var Frank var. Baktığımızda o kadar güçlü Dolar getirisi 0.70'lerin altına getirmiş. Bugün 0.97'lerde. Şuna gelmek istiyorum; FED'in bu kadar güçlü faiz arttırması, Avrupa 19 ülkeden oluştuğu için İspanya'da işsizlik 13 Hollanda'da 3 yani bir Merkez Bankası ikisi için çok homojen bir politika üretiliyor. Hollanda için yapsa faizi 4'e 5'e çıkaracak ve Amerika gibi bir getiri sağlayacak. İspanya için yapsa faizi çok arttırmayacak. Bir denge bulmaya çalışıyor. Şuna gelmek istiyorum; Amerika faizi güçlü arttırıyor, arttıracak ama Avrupa o kadar arttırmayacak gibi görünüyor. O yüzden Amerika'nın getiri cazibesi doları güçlendiriyor. Önümüzdeki dönemde de daha güçlü bir dolar, parite sıfır doksanlara gidebilir veya aşağısını zorlayabilir. Önümüzdeki süreci etkileyecek gibi gözüküyor. Bizim açımızdan Euro bazında ihracat yapan, Dolar bazında ithalat yapan bir ülke olduğumuz için kazandığımız Euro'lar daha az denk geldiği için dış açığımızı olumsuz etkiliyor. Bunlar işin boyutları. Yani Dünya Merkez Bankaları enflasyona odaklanmış durumdadır. Amerika özellikle bu kadar işsizlik düşük %3,7. İşsiz sayısının iki katı iş varken ben büyümeyle ilgili bir kaygı duymuyorum diyor. Enflasyona odaklanacağım diyor. Ve bu iş dünyası için şu anlama geliyor; çok sıkı para politikası uygulayarak bu enflasyon düşecek ama 8.4'lere falan düşecek. 2 hedefine gitmek çok kolay olmayacak. O işsizliği 5'lere 6'lara çıkartmaları gerekecek belki de. İşte orada siyaseten zorlanabilecekler. O yüzden Dünya önümüzdeki yıllarda geçtiğimiz 10 veya 15 yıla göre görece daha yüksek faizlerin olduğu, üretim yatırım yapmanın zorlaştığı, Türkiye açısından borçlanma maliyetlerinin artabileceği bir Dünya olabileceği gibi görünüyor.

Tamam bu kısa vadeli bir görünüm. Dünya resesyona faizler arttıkça, Merkez Banları enflasyonla mücadeleye odaklandıkça faiz arttıkça büyüme daha da yavaşlar. Çünkü tüketim ve yatırımı azaltıyor bunlar. Konut kredi faizleri artıyor, konut talebi azalıyor, ekonomilerin öncü sektörleri yavaşlıyor. Zaten savaş ortamı arz yönlü sorunlar yaratıyor. Pandemi hala daha bunu yaratıyor.

Dünya çok büyük olasılıkla eksi büyüme dediğimiz resesyona doğru gidiyor. Ama enflasyonla mücadele öncelikli. Dünya, gitmiştir ve sıklıkla da resesyona gider. Bu çok tuhaf bir durum değil. Ama içinde bulunduğumuz dönem, bir değişim dönemi gibi de görünüyor. Mesela bundan 3 yıl önce; Financial Times Gazetesinin kapağı "Kapitalizm Time To Reset" yani kapitalizmi resetleme zamanı şeklinde çıktı. Geçen yıl meşhur Davos Zirvesi'nin ana teması "The Great Reset" yani büyük sıfırlama oldu. Para dışında konular konuşulmaya başlandı. Öyle gelmiş böyle gitmeyecek. 4 başlık önemli gibi gözüküyor. Hukuk açısından da Dünya'nın geleceği açısından da düşünmemiz gerekiyor. Birincisi İklim Krizi; tam göbeğindeyiz, gittikçe derinleşiyor, yaşıyoruz. Kuraklık, seller, doğal afetler Dünya'nın her yerinde feci şekilde devam ediyor. Bu iklim krizi üretim biçimlerini değiştiriyor. Artık karbon salınımı, karbon ayak izini dikkate alan ve Yeşil Mutabakata uygun bir üretim biçimine gitmek durumundayız.

Yani bütün Dünya ve Türkiye dahil bunu yapmak zorunda ve yapamayan dışarıda kalır, geriden gelmenin dezavantajını yaşar. Bu bir değişim, bu bir sıfırlama. Bildiğimiz gibi üretmeyeceğiz. Fosil yakıtlar yerine hidrojen kullanacağız, güneşi kullanacağız, rüzgârı kullanacağız gibi. İkincisi, Dünya'da çok büyük bir borçluluk var. Dünya'nın 320 trilyon dolar gibi bir borcu var. Yani

haneler, şirketler, devletler... Bu Dünya'nın yıllık toplam üretimi ise 90 trilyon dolar. Yani Dünya'nın bir yılda ürettiğinin 3,5 katı borcu var. Kendimizi düşünelim; hani 10 bin lira maaşımız var 30 bin lira borcumuz var. Ne yapacağız? Bu borcu ödemek için veya azaltmak için tasarruf etmemiz lazım. Yoksa iflas ederiz, evimiz ipotekliyse o evi kaptıracağız. Banka el koyacak falan. O yüzden çok yüksek bir borçluluk var. Ekonomiler yavaşladıkça, gelirler düştükçe bu gelirlerin ödenememe riski var. Bu borçlar ödenemezse, bu borcu verenlerin sorunu olur. Sokaktaki reel tarafın sorunu finans sektörünün sorunu olur. O tarafa bulaştığı zaman çok daha maliyetli oluyor. O yüzden Dünya korkuyor. Bu iş bu kadar borç ödenemezse finansal krize dönüşür mü? Birincisi borçların yapılandırılması gerekiyor. Tarih bizi bunu söylüyor. Bu kadar borçlu dönemler güçlü bir borç yapılandırması olmadan kolay kolay aşılamıyor.

Hukuk önemli bir sorun. Bir de şu var; Dünya, son 30-40 yıldır borçla talep yaratıyor. Bol kredi, ucuz kredi, tüketim gibi hep geleceği tüketmek üzerine. Ama artık onun sınırına geldik. Bu borçlar ödenemeyeceğine kadar büyük bir noktaya geldi. Gerçek gelirle talep yaratmamız gereken bir Dünya'ya biraz geçmemiz gerekiyor. Ne olacak? Ücretler, hanelerin gelirleri, devletlerin destekleri, temel gelirler..

Burada da gelir dağılımı sorunu zaten ikisi de birbiriyle de ilintili. Dünya'da çok ciddi artan bir gelir dağılımı sorunu var. Bu da sürdürülebilir değil. Sosyal siyasal riskleri artırıyor. Burada dengeleri sağlayacak. Dünya burada kafa yoruyor, çözüm henüz bulamadı ama vergi ile mi yapacağız? Vatandaşlık geliri ile mi yapacağız? Negatif vergilerle mi yapacağız? Yani atıyorum on bin liraya kadar maaşı olan birinden vergi almayalım ona 3 bin lira ilave verelim. Ama 100 bin lira maaşı geçen birisi varsa ondan daha fazla vergi alalım gibi. Dolayısıyla burada da bir şeyler değişiyor. İş gücü, çalışma düzeni yani iş gücü piyasası haftada 4 gün mü çıkmış? Kaç saat çalışılsın? Bu anlamda bir değişim bizi bekliyor. Gelir açısından, çalışma düzeni açısından ve değişen jeopolitik dengeler. Onu da sıcak sıcak yaşıyoruz aslında. Tek kutuplu bir dünyadan çok kutuplu bir dünyaya yöneliyor gibiyiz. Tek bir paradan belki dolar olmasa bile bir alternatifin yoğunlukta olduğu bir dünyaya doğru gidiyoruz. Ne olacak bilmiyoruz ama kabaca görünen; bir tarafta batı Amerika, Avrupa bir tarafta doğu Rusya, Çin, Hindistan, İran bir oluşum var bir değişim var. Bunu iyi okumamız gerekiyor. Bu ticaret yollarını belirleyecek, ülkeler arasındaki işleri belirleyecek birçok anlamda değişim dinamiği de içeriyor. Bu büyük sıfırlama bununla da alakalı.

Bugünkü Dünya'da resesyon ortamı aslında girildiği zaman sorunları daha fazla ortaya çıkartıyor. Büyüme dönemlerinde insanlar daha fazla mutlu olurlar. İş var, şirketler kar ediyor ama resesyon da iş düşüyor. Kar düşüyor. İşsiz kalabiliyorum. Gelirim düşüyor. Bunların her biri bir şeyler sıfırlanacaksa birileri gücünü kaybedecek birileri kazanacak. Biz iklimle fosil yakıtları az kullanacaksak bunu üretenler bu işten zarar edecek. Yeni teknolojileri üretenler bu işte öne çıkacak. Ya da o yeni teknolojilerin platinium, bakır, kobalt gibi bunları üretenler öne çıkacak. Fosil yakıt üretenler direniyor. Bu iş uzasın fiyatlar yükselsin diye değişim dinamiklerini zorlayanlar, gençler özellikle Avrupa'da falan iklim değişiyor, hayat kalmayacak böyle giderse falan değişimi zorluyor. Bütün bunlar aslında bir çatışma. O açıdan Dünya bu sıfırlama sürecinden nasıl çıkacak hepimiz senaryo üretebiliriz. Ama en azından bir değişim bizi bekliyor. Bu değişimin hukuksal boyutu da var, sosyal boyutu da var, siyasal boyutu da var, ekonomik boyutu da var. Bunları çözmemiz lazım ama resesyon ortamı bu değişimi hızlandıracak muhtemelen. Çünkü dediğimiz gibi o büyüme ortamında daha konforlu bir alandan bunları daha iyi hissedebileceğimiz bir alana gidiyoruz. Tarihi bir dönemde gibi görünüyoruz. Dünya bu sorunları kısmen çözdükçe muhtemelen daha huzurlu bir ortama doğru gider. Ama süreçten önce biraz daha sıkıntılı bir süreç bizi bekliyor olabilir gibi görünüyor. Bu dengeler sağlanıyorsa ekonomilerin kırılabilirliği azalır. Bu dengelerde sıkıntı varsa bu dengelerde sıkıntı artabilir.